

UOT 376

M.Ş.Məlikov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
melikmelikov1960@mail.ru

ERKƏN UŞAQLIQ AUTİZMİNDƏ ÜNSİYYƏT DAVRANIŞININ POZULMASI

Açar sözlər: erkən uşaq autizmi, kommunikativ pozulmalar, erkən diaqnoz, nitq pozulmaları, davranış formaları, alaliya

Autizmin erkən diaqnozu vacibdir, çünki bu inkişaf anomaliyasının proqnozu əsasən psixoloji və pedaqoji korreksiya və müalicənin başlama vaxtından asılıdır.

Autizmlə uşaqda şifahi ünsiyyətin bütün formalarının formalaşması pozulur. Hər şeydən əvvəl, o, göz təması qurmur, böyüklərin gözlərinə baxmır, əllərini götürmək üçün lal bir təmasla uzatmır, hansıları ki, sağlam körpə artıq sosial həyatın və emosional inkişafın ilk mərhələsində edir.

Autizm genetik genezisin inkişafında bir növ anomaliya kimi baş verə bilər, həmçinin metabolik pozulmalar da daxil olmaqla müxtəlif nevroloji xəstəliklərdə ağırlaşdırıcı sindrom kimi müşahidə oluna bilər. Erkən uşaq autizminin klinik diferensiasiyası tibbi və pedaqoji işin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, həmçinin məktəb və sosial proqnoz üçün vacibdir.

М.Ш.Меликов

НАРУШЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПРИ РАННЕМ ДЕТСКОМ АУТИЗМЕ

Ключевые слова: ранний детский аутизм, коммуникативные расстройства, ранняя диагностика, речевые нарушения, поведенческие формы, алалия

Ранняя диагностика аутизма важна, так как прогноз при этой аномалии развития в основном зависит от сроков психолого-педагогической коррекции и лечения.

У ребенка с аутизмом нарушено формирование всех форм речевого общения. Во-первых, он не устанавливает зрительный контакт, не смотрит в глаза взрослым, не протягивается молчаливым контактом, чтобы взять его за руки, что уже делает здоровый младенец на первом этапе социальной жизни. и эмоциональное развитие.

Аутизм может возникать как разновидность аномалии развития генетического геноза, а также может наблюдаться как отягощающий синдром при различных неврологических заболеваниях, в том числе нарушениях обмена веществ. Клиническая дифференциация раннего детского аутизма важна для

определения особенностей врачебно-педагогической работы, а также школьного и социального прогноза.

M.Sh.Melikov

COMMUNICATIVE BEHAVIOR DISORDERS IN EARLY CHILDHOOD AUTISM SUMMARY

Keywords: *early childhood autism, communication disorders, early diagnosis, speech disorders, behavioral forms, alalia*

Early diagnosis of autism is important, since the prognosis for this developmental anomaly mainly depends on the timing of psychological and pedagogical correction and treatment. A child with autism has impaired formation of all forms of verbal communication. First, he does not make eye contact, does not look into the eyes of adults, does not reach out with silent contact to take his hands, which a healthy baby already does at the first stage of social life. and emotional development.

Autism can occur as a kind of anomaly in the development of genetic genesis, and can also be observed as an aggravating syndrome in various neurological diseases, including metabolic disorders. Clinical differentiation of early childhood autism is important for determining the characteristics of medical and pedagogical work, as well as school and social prognosis.

Erkən uşaqlıq autizmi, kommunikativ davranışın, uşağın xarici dünya ilə emosional təmasının davamlı və özünəməxsus pozulmalarının olduğu psixi inkişafın xüsusi bir anomaliyasıdır. Autizmin əsas əlaməti uşağın təmasda olmaması adətən özünü erkən, artıq həyatın ilk ilində, xüsusilə ilk yaş böhranı zamanı 2-3 yaşlarında açıq şəkildə göstərir.

Autizmin erkən diaqnozu vacibdir, çünki bu inkişaf anomaliyasının proqnozu əsasən psixoloji və pedaqoji korreksiya və müalicənin başlama vaxtından asılıdır.

Autizmlı uşaqda şifahi ünsiyyətin bütün formalarının formalaşması pozulur. Hər şeydən əvvəl, o, göz təması qurmur, böyüklərin gözlərinə baxmır, əllərini götürmək üçün lal bir təmasla uzatmır, hansıları ki, sağlam körpə artıq sosial həyatın və emosional inkişafın ilk mərhələsində edir.

İnkişafın bütün mərhələlərində autizmlı uşaq ətrafdakılarla ünsiyyətdə həyatın ilk ilinin uşaqları, eləcə də eşitmə və nitq pozulmaları olan uşaqlar kimi mimika və jestlərin dilinə müraciət etmir.

Ümumiyyətlə qəbul edilir ki, erkən uşaqlıq autizmi daha çox müəyyən ailə mühitində, adətən intellektual mühitdə baş verir. O da məlumdur ki, autizm ailədə ilk və tək uşaqlarda müşahidə olunur.

Atistik davranışın ortaya çıxmasını başa düşmək üçün fərqli yanaşmalar vardır: bəzi müəlliflər autizmin doğuşdan özünü göstərə biləcəyinə, digərləri isə ilkin və ikinci dərəcəli autizmi ayırmağa üstünlük verirlər. İlkin, anadangəlmə

genetik olaraq müəyyən edilmiş götürülür, ikinci isə – formalaşan davranış reaksiyalarının bir forması kimi qəbul edilir. Təcrübə göstərir ki, adətən bu iki mexanizmin kombinasiyası mövcud olur.

Autizmlı uşaqların ən mühüm xüsusiyyəti başqa insanlarla təmasdan qaçmaq istəyidir. Uşaq heç kimə baxmır, başqaları ilə ünsiyyət qurmur [2].

Autizmlı uşaqların görmə diqqəti son dərəcə seçici və çox qısamüddətli olur, uşaq sanki insanlara yan baxır və onlara cansız obyektlər kimi yanaşır. Eyni zamanda, o, artan həssaslıq, təəssürat qabiliyyəti ilə fərqlənir, ətraf mühitə reaksiyaları çox vaxt gözlənilməz və anlaşılmazdır. Belə bir uşaq yaxın qohumlarının, valideynlərinin olmamasını hiss edə bilməz və hətta kiçik hərəkətlərə və otaqdakı əşyaların yenidən qurulmasına həddindən artıq ağırlı və həyəcanlı reaksiya verə bilər.

Autizmdə oyun fəaliyyəti özünəməxsus xarakter daşıyır. Onun xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, adətən uşaq tək oynayır, çox vaxt oyun materialından deyil, ev əşyalarından istifadə edir. Ayaqqabı, kəndir, kağız, açar, məftil və s. ilə uzun müddət və monoton şəkildə oynaya bilər. Belə uşaqlarda həmyaşlıları ilə rollu oyunlar inkişaf etmir. Autistik fantaziya ilə birlikdə bu və ya digər obraza xas patoloji çevrilmələr var. Eyni zamanda, uşaq başqalarını hiss etmir, onlarla şifahi əlaqəyə girmir. Autizmlı uşaqlar müxtəlif pozğunluqlarla xarakterizə olunur.

Bir tərəfdən motor çatışmazlığında, birgə hərəkətlərinin olmamasında, digər tərəfdən barmaqların əyilməsi və uzadılması, uzanma, dalğalanma şəkildə monoton, stereotipik hərəkətlərin görünüşündə özünü göstərən psixomotor bacarıqlar, əllər, sıçrama, öz ətrafında fırlanma, barmağın ucunda qaçma və s. Gözlərin xarici küncələrinə yaxın əllərin fırlanan hərəkətləri xüsusilə xarakterikdir.

Bir çox autizmlı uşaqlar artan qorxu, təəssürat və qorxuya meyil ilə xarakterizə olunur, yenilik qorxusu isə xüsusilə nəzərə çarpır, ağırlı şəkildə yüksəlmiş özünüqoruma instinkti kimi qəbul edilir.

Bu uşaqların intellektual inkişafı son dərəcə müxtəlifdir. Onların arasında normal, sürətlənmiş, kəskin ləngimiş və qeyri-bərabər psixi inkişafı olan uşaqlar ola bilər. Həm qismən, həm də ümumi istedad və əqli gerilik də qeyd olunur.

Erkən uşaq autizminin xarakterik əlamətləri arasında autizmin əsas xüsusiyyətlərini, yəni kommunikativ davranışın formalaşmamasını əks etdirən nitq pozulmaları böyük yer tutur.

Buna görə də autizmlı uşaqlarda ilk növbədə nitqin kommunikativ funksiyasının inkişafı və ümumilikdə kommunikativ davranış pozulur. Nitqin yaranma dövründən və onun inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, uşaq nitqdən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etmir, nadir hallarda sual verir, adətən başqalarının, o cümlədən yaxın insanların suallarına cavab vermir. Eyni

zamanda, "müstəqil nitq", "özü üçün nitq" onda kifayət qədər intensiv inkişaf edə bilər. Xarakterik patoloji nitq formaları arasında ilk növbədə ekolaliya, nitqin ləngidiyi və sözlərin hecalara aydın şəkildə bölgüsünün pozulması, tez-tez özünəməxsus tələffüz, özünəməxsus intonasiya, xarakterik fonetik pozulmalar və ifadənin və ya sözün sonunda xüsusi yüksək tonun üstünlük təşkil etdiyi səs pozulmalarına diqqət yetirilir, özünə ikinci və ya üçüncü şəxsdə müraciət etmək, aktiv lüğətdə uşağa yaxın insanları ifadə edən sözlərin olmaması, məsələn, ana, ata və ya uşağın xüsusi münasibətdə olduğu digər əşyalar: qorxu, maraq, onların animasiyası və s.

Alaliya kimi nitq pozulmalarından fərqli olaraq, autizmdə nitq ilkin mərhələdə normal və ya hətta sürətlə inkişaf edə bilər və uşaq bəzən inkişaf tempinə görə sağlam həmyaşdlarını qabaqlayır. Sonra adətən 30 aya qədər (orta hesabla təxminən 18 ay) tədricən yox olmağa başlayır: uşaq başqaları ilə danışmağı dayandırır, baxmayaraq ki, bəzən özü ilə və ya yuxuda danışa bilər, yəni nitqin kommunikativ funksiyası inkişaf etmir. Nitq itkisi həmişə ifadəli jestlərin və imitasiya davranışının itirilməsi ilə birləşir. Eyni zamanda belə nitq itkisi daha çox qızlarda müşahidə olunur [2].

Erkən uşaqlıq autizmində pre-verbal dövrdə tez-tez boşboğazlıq və təqlid funksiyasının zəif inkişafı müşahidə olunur. Uşaq sadə nitq göstərişlərinə əməl etmir, baxmayaraq ki, onun ünvanlanmış nitqi başa düşdüyünü dolayı üsullarla müəyyən etmək olar. Erkən uşaqlıq autizmlili uşaqların 50-70%-dən çoxunda ünsiyyət zamanı jest və intonasiyadan kifayət qədər istifadə olunmur. Nitqin inkişafının başlanğıcında ekolaliya nadir hallarda görünür, lakin onlar məktəbəqədər yaşda baş verə bilər.

Autizmlili uşaqlar ünsiyyətdə nadir hallarda tam nitqdən istifadə edirlər. Məktəbəqədər yaşda onlar adətən adi dayanacaqlarından kənarında zəif danışrlar, tez-tez davamlı aqrammatizmlərə malikdirlər, demək olar ki, heç vaxt I şəxs əvəzliyini və "bəli" təsdiq sözünü istifadə etmirlər.

Bəzi hallarda autizmin müxtəlif nitq pozulmaları, o cümlədən alaliya ilə birləşməsi ola bilər. Bu formalar nitqin inkişafı ilə əlaqədar xüsusilə əlverişsizdir, çünki bu iki qüsür bir-birini qarşılıqlı şəkildə gücləndirir. Çox vaxt müxtəlif nitq pozulmaları, o cümlədən alaliya, autistik davranışın fərdi təzahürləri ilə çətinləşə bilər.

Kəskin nitq və eşitmə pozulması olan uşaqlarda ikinci olaraq autistik davranışın müxtəlif variantları formalaşa bilər. Hər bir fərdi uşağa münasibətdə autistik davranışın müxtəlif formalarının klinik differensiallaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu differensiasiyanın əhəmiyyəti həm də onunla izah olunur ki, məlum olduğu kimi, autistik davranışı olan uşaqlar ağır psixi xəstəliyin – uşaqlıq şizofreniyasının inkişaf riskinin artması qrupunu təşkil edirlər.

Erkən uşaqliq autizmində kommunikativ davranış pozulmalarını mutizm şəklində passiv etiraz növünə görə gedən nevroitik reaksiyalardan ayırmaq lazımdır.

Mutizm etiraza reaksiya olaraq şifahi ünsiyyətin rədd edilməsidir [5]. Mutizm məktəbəqədər uşaqlar üçün olduqca xarakterikdir. Qızlarda daha çox rast gəlinəni güman edilir. Mutizmin yaranmasına səbəb olan amil nitq funksiyasının qeyri-kafi olması və çox vaxt uşağın şifahi ünsiyyətə ən güclü məcbur edilməsidir. Mutizm seçici və ümumi ola bilər. Daha tez-tez selektiv mutizm müşahidə olunur ki, bu da uşağın müəyyən insanlarla və ya bütün böyüklərlə və yaxud müəyyən bir şəraitdə, məsələn, uşaq bağçasında şifahi ünsiyyətdən fəal şəkildə imtina etməsi ilə özünü göstərir. Mutizm qısamüddətli və uzunmüddətli ola bilər. Mutizmlə uşaq mütləq uşaq psixonevroloqu tərəfindən müayinə olunmalı, ailədə və uşaq müəssisəsində onun üçün ehtiyatlı psixoloji mühit yaradılmalıdır. Xüsusi əhəmiyyət kəsb edən nitq pozğunluqlarının müxtəlif formaları olan uşaqlarda, eləcə də erkən uşaq autizmində mutizmin qarşısının alınmasıdır.

Hal-hazırda autistik davranışın müxtəlif etiologiyalı və patogenezi olan ayrılmaz bir pozuntu olduğuna inanılır. Hər bir halda onun inkişaf mexanizmlərinin kliniki etiopatogenetik səviyyədə aydınlaşdırılması böyük praktiki və nəzəri əhəmiyyət kəsb edir.

Erkən uşaq autizminin 1943-cü ildə Kanner və onun ardınca Asperger tərəfindən təsvirindən sonra iki forma fərqləndirildi: uşaqliq autizminin Kather sindromu və Aspergerin autistik psixopatiyası [5].

Aspergerin variantı adətən daha yüngül olur və "şəxsiyyətin nüvəsi" əziyyət çəkmir. Bir çox müəllif bu variantı autistik psixopatiya adlandırır. Ədəbiyyatda anormal psixi inkişafın bu iki variantında müxtəlif klinik təzahürlərin təsviri verilmişdir [4].

Beləliklə, məsələn, Kannerin erkən uşaq autizmi adətən erkən – həyatın ilk aylarında və ya ilk il ərzində aşkar edilir. Asperger sindromu ilə inkişaf xüsusiyyətləri və qəribə davranışlar, bir qayda olaraq, 2-3 yaşlarında və daha kiçik məktəb çağında daha aydın görünməyə başlayır. Kanner sindromunda uşaq danışmadan əvvəl yeriməyə başlayır, Asperger sindromunda nitq yerimədən əvvəl görünür. Kanner sindromu həm oğlanlarda, həm də qızlarda baş verir, Asperger sindromu isə "kişi xarakterinin ifrat ifadəsi" hesab olunur. Kanner sindromu ilə idrak qüsuru və daha ağır sosial proqnoz var, nitq, bir qayda olaraq, kommunikativ funksiyaya malik deyil. Asperger sindromu ilə zəka daha çox qorunur, sosial proqnoz daha yaxşıdır və uşaq adətən nitqdən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Aspergerdə göz təması da daha yaxşıdır, baxmayaraq ki, uşaq göz təmasından qaçır; ümumi və xüsusi qabiliyyətlər də bu sindromda daha yaxşıdır.

Autizm genetik genezisində inkişafında bir növ anomaliya kimi baş verə bilər, həmçinin metabolik pozulmalar da daxil olmaqla müxtəlif nevroloji xəstəliklərdə ağırlaşdırıcı sindrom kimi müşahidə oluna bilər. Erkən uşaq autizminin klinik diferensiasiyası tibbi və pedaqoji işin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, həmçinin məktəb və sosial proqnoz üçün vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Hüseynova N.T., Ağayeva T.H.* Loqopediya, Bakı, 2018, 350 s.
2. *Hüseynova N.T., Məlikov M.Ş.* Xüsusi pedaqogikanın müasir problemləri. Bakı: ADPU, 2018, 230 s.
3. *Братусь Б.С.* Аномалии личности. М., 2000, 301 с.
4. *Никольская О.С.* Аутичный ребенок: пути помощи / О.С.Никольская, Е.Р.Баенская, М.М.Либлинг. 2-е изд.. Стереотип. М.: Теревинф, 2000, 296 с.
5. *Гилберт К., Пуперс Т.* Аутизм: медицинское и педагогическое воздействие. М.: Гуманитарный издательский центр "Владос", 2002, 144 с.

Redaksiyaya daxil olub 25.10.2022